

МОВОЗНАВСТВО

Айдачич Д. (Белград, Сербія – Київ, Україна)

Українські та сербські фразеологізми в порівняльних міжслов'янських дослідженнях

У статті перелічуються славісти-мовознавці, які у своїх порівняльних фразеологічних працях розглядали сербські, хорватські та українські фразеологізми.

Ключові слова: порівняльна фразеологія, фразеологізми, славісти, сербська мова, хорватська мова, українська мова.

В статтє перечисляются слависты-языковеды, которые в своих сравнительных фразеологических трудах рассматривали сербские, хорватские и украинские фразеологизмы.

Ключевые слова: сравнительная фразеология, фразеологизмы, слависты, сербский язык, хорватский язык, украинский язык.

The article lists the Slavic linguistics with comparative phraseology works considered Serbian, Croatian and Ukrainian phraseological units.

Key words: comparative phraseology, slavists, Serbian, Croatian, Ukrainian language

У першій половині XIX ст. славісти зверталися до прислів'їв та фразеологічних словосполучень як до різновиду лексикографічних джерел. Посилений розвиток вивчення національних мов у другій половині століття з часом вплинув і на потужний розвиток порівняльних дисциплін на зламі століть. У працях Олександра Потебні ці форми досліджуються вже не тільки як мовне джерело, а і як явище, що функціонує за своїми правилами. Порівняльні фразеологічні дослідження були відносно рідким до створення великих фразеологічних словників національних мов та перших порівняльних словників.

Тут буде розглянуто позиції мовознавців, які у міжслов'янських фразеологічних порівняннях розглядали українську або сербську фразеологію. Мовознавець Борис Ларін, випускник Київського університету (1914 р.) та професор Ленінградського університету, у семантичних дослідженнях слів та виразів у діахронній перспективі вказав на можливості історичної фразеології. Його стаття «О народной фразеологии», представлена в Інституті мовознавства імені О. Потебні у Києві, аналізує українські діалектні матеріали та їхнє застосування у творах українських письменників Панаса Мирного и Івана Карпенко-Карого [11]. У Росії Борис Ларін

започаткував історико-етимологічні дослідження, які продовжили його не менш славетні учні: діалектолог і лексикограф Людмила Івашко, лексикограф, богеміст Галина Лілич, а також фразеолог славіст та русист Валерій Мокієнко. Неоцінений внесок до реконструкції деяких фразеологізмів сербів та українців зробили засновник російської етнолінгвістики Микита Толстой та білоруський фразеолог Володимир Коваль.

Видатний фразеолог Валерій Мокієнко, учень Бориса Ларіна, професор університетів у Санкт-Петербурзі та Грейфсфельді, опублікував сотні статей, був редактором багатьох збірників, керівником низки кандидатських та докторських дисертацій. Є автором двох видань книги «Славянская фразеология» (1980, 1989), в якій опрацьовано багато теоретичних питань на підставі значного за обсягом фразеологічного матеріалу [14; 15; 16]. В. Мокієнко є рушієм ініціатив у дослідженні слов'янської фразеології, головою фразеологічної комісії при Міжнародному комітеті славістів, засновником семінара, який сьогодні називається «Фразеологічний семінар проф. В.М. Мокієнка», представленого на сайті <http://phraseoseminar.slovo-spb.ru/>. На цьому сайті розміщено інформацію про конференції, нові видання, фразеологів, а також надано можливість користування електронною бібліотекою. Визначені напрямки діяльності семінару охоплюють загальну і слов'янську фразеологію, діалектну і ареальну фразеологію слов'янських мов, порівняльну та історичну фразеологію, фразеологію в художньому та публіцистичному тексті (функціонально-стилістичні проблеми), фразеологію в просторіччі, фразеологію і етнолінгвістику, проблеми перекладу фразеології, складання фразеологічних словників слов'янських мов.

У Польщі мало дослідників порівнювали польські та українські або польські та сербські чи хорватські фразеологізми. Даріуш Сечковський (Dariusz Siczkowski) зробив словник «*Podstawowy słownik frazeologiczny chorwacko-polski*» (Oświęcim, 2011). Іоланта Дзюба та Регіна Вижекєвич-Максимов, викладачки Гданського університету, запропонували методологічні засади для створення сербсько-хорватсько-польського словника крилатих слів. Славіст із Вроцлава Влодзімеж Височанський залучав до своїх праць про компаративні фразеологізми також одиниці із сербської мови.

Фразеологізмами сербів та хорватів в західній Європі займалися німецькі мовознавці Уте Карлаваріс-Бремер (Ute Karlavaris-Bremer), Юрген Петерманн (Jürgen Petermann) та видатні австрійські славісти Вольфганг Ейсмманн (Wolfgang Eismann), Петер Гжибек (Peter Grzybek). Важливим виданням для пареміології є семіотично спрямований міжнародний журнал «*Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarship*,» (1, 1984–30, 2013). У ньому публікувалися тексти російських (Григорія Пермякова, Дмитра

Добровольського, Валерія Мокієнка) та хорватських авторів (Даниця Шкари, Павао Микича, Жельки Матулини-Срак, Міріани Влахович).

У порівняльних славістичних працях фразеологів в Україні переважають порівняння української з мовами сусідів. Видатним представником порівняльного вивчення російських та українських фразеологізмів є Юрій Прадід. Він захистив докторську дисертацію «Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов)» (1997 р.). Є автором монографії «Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)» (1997 р.), ідеографічного словника «Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека» (1994 р.) та багатьох статей. Олена Куцик захистила кандидатську дисертацію «Слова-символи як образно-смысловий центр формування фразеологізмів: на матеріалі української та російської мов» (1996 р.). Людмила Дядечко досліджувала неофразеологізми та крилаті слова в двох мовах.

Свої польсько-українські фразеологічні порівняння львівська полоністка Алла Кравчук спрямувала на фразеологізми з власними назвами. Фразеолог зі Львова Олена Левченко досліджує теоретичні проблеми, тлумачення фразеологізмів з когнітивної точки зору, символіку у фразеологізмах, сталі порівняння слов'янських мов та ін. Анатолій Івченко у своїх статтях досліджував семантичне походження та зв'язки польських та українських фразеологізмів. Наталія Дем'яненко з Києва, яка займається польською фразеологією, опублікувала декілька розвідок з порівнянням польських, українських і російських фразеологізмів із музичним та тваринним компонентом [2]. Про словацько-українські фразеологічні порівняння писали Ганна Неруш із Києва (зоофразеологізми [18]), Зоряна Унук (дівоче Ястремська, зараз Гілецька) зі Львова, яка захистила у 2000 р. кандидатську дисертацію «Словацька й українська фразеологія з компонентами-назвами метрологічних і грошових одиниць» [21; 25], Оксана Савка (бібліїні оніми у фразеологізмах) зі Львова.

Кафедра слов'янської філології Інституту філології КНУТШ є осередком здійснення наукових фразеологічних міжслов'янських порівнянь. Українсько-чеські фразеологічні порівняння були об'єктом праць Лілії Назаренко, яка свою увагу зосередила на сталих порівняннях (компаративних фразеологізмах) та проблемі перекладу чеських фразеологізмів українською, як і українських фразеологізмів чеською. Людмила Даниленко у своїй монографії про чеську фразеологію проводить принагідні порівняння з українськими фразеологізмами. Оксана Коваль-Костинська опублікувала практикум «Зіставна характеристика лексичних та фразеологічних одиниць української та однієї зі слов'янських мов» (2004 р.).

Болгаристка Леся Петровська писала про фразеологізми мімічно-жестового походження в українській, болгарській та сербській мовах [19; 20].

На кафедрі слов'янської філології у 2011 р. за участі Сергія Єрмоленка, Лесі Петровської, Вероніки Ярмач, Деяна Айдачича та студенток сербської філології Людмили Недашківської, Людмили Верещак та Лілії Іванової був проведений круглий стіл. Його матеріали були надруковані у вигляді тематичного блоку «Мовна картина світу в сербській та українській фразеології (порівняння)» у шостому випуску щорічника «Українсько-сербський збірник Украс» 2011 р. Олена Ващенко та Вероніка Ярмач надрукували статтю «Сопоставительный анализ фразеологических единиц в чешском, сербском, украинском и русском языках на основе составления словаря фразеологизмов славянских языков» [3].

У Сербії та Хорватії. У Сербії про сербські прислів'я зі збірників Вука Караджича та Джури Даничича писали фольклористи й мовознавці, їх використовували для вивчення народної характерології. Вирізнення фразеології як окремої дисципліни в середині ХХ ст. та її стрімкий розвиток не позначився у Сербії появою нового кола фахівців. Фразеологізми були складовою опрацьовуваного матеріалу для колективу лексикографів, які створювали словник сербської мови Сербської академії наук та мистецтва. Деякі теоретичні питання представлено в роботі Милорада Дешича «Критерії визначення фразеологізмів у словниках сучасної сербськохорватської мови» (1984) [4].

Дослідниця сербської мови Драгана Мршевич-Радович, професор Філологічного факультету Університету в Белграді, найбільшою мірою присвячувала увагу сербській фразеології. Її дисертація «Фразеолошко глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику» опублікована книгою 1987 р. Вибір статей із наукових журналів та збірників опублікований у її книзі «Фразеологија и национална култура» (Фразеологія і національна культура, 2008). Драгана Мршевич-Радович зосереджується на фразеологізмах непрозорого, забутого значення та знаходить втрачені факти, часто народної культури. Її культурологічні пошуки охоплюють також історичні факти, що допомагають зрозуміти значення фразеологізмів. Цей метод близький підходам Микити Толстого та Валерія Мокієнка, що авторка у деяких посиланнях підтверджує також цитуванням їхніх праць. Дослідниця є членом Фразеологічної комісії Міжнародного комітету славістів. Деяким питанням фразеології присвяченні поодинокі статті сербських мовознавців: Егон Фекете писав про оніми в сербських фразеологічних одиницях [22], Милан Шипка публікував тексти про образ та про фраземи з компонентом жестів, а Райна Драгичевич визначала межі фразеологічних форм.

У міжслов'янських фразеологічних дослідженнях сербських мовознавців чітко домінують сербсько-російські порівняння. Абдулах Мушович був викладачем російської мови, професором Філософського факультету у Приштині. Головною темою його порівнянь є соматизми в російських та сербських фразеологізмах. Абдулах Мушович опублікував низку статей у філологічних журналах і збірниках та книгу *«Соматске фразеолошке јединице за изражавање емоција и њихова синтаксичка функција (На материјалу руског и српског језика)»* 2002 р. Драгован Чампар опублікував статтю про іменникові демінутиви в російській та сербській фразеології [24].

Ана Пеянович викладає на російській філології Філософського факультету в Никшичі Університету Чорногорії. З 2003 р. по 2006 р. вона працювала лектором сербської мови на кафедрі слов'янської філології Санкт-Петербурзького університету. Дослідниця вивчає сталі порівняння, морфологічні трансформації фразеологізмів, фразеологічні форми в літературних творах П. П. Негоша та їх перекладах російською мовою, а також фразеологічні форми в романі Бранка Брджанина Байовича. Як знавець текстів російських фразеологів авторка їх цитує і застосовує у текстах. Захистила докторську дисертацію про фразеологію «Гірського вінця» Негоша в російських перекладах. На основі дисертації опубліковано її книгу *«Фразеологија Горског вијенца. Фразеолошки жанрови. Културни концепти. Руски преводи»* (2010 р.).

Драгана Дракулич-Прийма захистила у Санкт-Петербурзі 2012 дисертацію *«Фразеологические единицы фразеосемантического поля лжи и обмана в русском языке на фоне сербского языка»*. Вона також порівнювала фразеологізми з топонімічними та етнімічними компонентами. Драгана Дракулич-Прийма викладає на кафедрі слов'янської філології Санкт-Петербурзького університету. З фразеологами у Санкт-Петербурзі пов'язана також Ірина Кузнецова з Чебоксар, яка захистила у 1995 р. дисертацію *«Устойчивые сравнения русского языка (в сопоставлении с украинскими и сербохорватскими)»* [10]. Дар'я Войводич порівняла наказовий спосіб у сербських та російських фразеологізмах [1]. Маріана Киршова з Москви, викладачка Філософського факультету в Никшичі, порівнювала російські та сербські фразеологізми з компонентами-назвами тварин (кінь та вовк та ін.), числами звертаючи увагу на національно-культурну специфіку [7; 8].

Дуже розвинутою є фразеологічна школа хорватських славістів, яка дала значні результати не тільки у вигляді словників, але й філологічних розвідок. Поштовх до фразеологічних міжслов'янських порівнянь дала професор Антіца Менац (нар. 1922 р.), русистка і кроатистка, яка на

кафедрі російської філології Філософського факультету у Загребі працювала на посадах від асистента до професора і завідувача кафедри. Нині член кореспондент Хорватської академії наук та мистецтв, вона опублікувала також монографію «Hrvatska frazeologija» (2007 р.), в якій уміщено також кілька компаративних хорватсько-російських розділів про синтаксис, синонімію, антонімію, запозичення та різні типи калькувань. Антіца Менац з Аллою Коваль зробила сьогодні вже малодоступний «Українсько-хорватський або сербський словник» (1979 р.). Вона була редактором двотомного російсько-хорватського або сербського фразеологічного словника Тат'яни Корач (1979-1980), а з Раїсою Тростинською зробила тримовний хорватсько-російсько-український фразеологічний словник, який мав два видання. Антіца Менац з богемістами Дубравкою Сесар та Ренатою Кухар уклала також хорватсько-чесько-словацький фразеологічний словник (1986, 1998). А. Дуганджич у тексті «Контрастивні дослідження української фразеології в Хорватії» вказує на внесок Антіци Менац та Раїси Тростинської, підкреслюючи їхній тримовний фразеологічний словник, а також дослідження та публікації [5].

Славістичну фразеологічну лексикографію в Хорватії продовжує Желька Финк, авторка словника сталих порівнянь та співавторка (з Іриною Мироною-Блажиною та Радомиром Вентурином) хорватсько-російського фразеологічного словника *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik* (2011 р.). Желька Финк опублікувала багато текстів про різні російсько-хорватські фразеологічні порівняння [23]. Вона є членом Фразеологічної комісії Міжнародного комітету славистів і активним учасником фразеологічних конференцій.

Українські та сербські фразеологізми використовувалися у загальнослов'янських порівняннях, а окрему увагу саме їм приділяли Микита Толстой, Раїса Тростинська, Леся Петровська, Вероніка Ярмач та автори тематичного блоку «Мовна картина світу в сербській та українській фразеології». Напрацювання сербських, хорватських та українських фразеологів у інших міжслов'янських порівняннях, передусім зіставлення із фразеологізмами російської або польської мов, можуть допомогти в майбутніх дослідженнях українських та сербських фразеологів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Војводић Д.* Императив у српским и руским фразеологизмима // Славистика. – Београд, 17, 2013. – С. 74–82;
2. *Дем'яненко Н.* Дем'яненко Наталія Борисівна [Електронний ресурс] Режим доступу www.philology.kiev.ua/php/8/2/dem_ukr.pdf;
3. *Ващенко Е., Ярмач В.* Сопоставительный анализ фразеологических единиц в чешском, сербском, украинском и русском языках на основе составления словаря фразеологизмов славянских языков // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – 2013. – Вип 21. – С. 6–14;
4. *Дешић М.* Критеријуми за одређивање фразеологизма у рјечницима савременог

српскохрватског језика // Лексикографија и лексикологија. Зборник радова. – Нови Сад, Београд, 1984. – С. 53–65; **5.** *Дуганджич А.* Контрастивні дослідження української фразеології в Хорватії // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – 2011. – Вип. 16. – С. 52–64; **6.** *Левченко А.* Польсько-українські фразеологічні контакти та етимологічний аналіз фразеології // *Slavia Orientalis*. – 48, 1999. – № 3. – С. 443–448; **7.** *Киришова М.* Прилог проучавању фразеологизама (руско-српске паралеле) // Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 30/1. – С. 149–157; **8.** *Киришова М.* К вопросу о сопоставительном изучении славянской фразеологии: (на примере тематической группы фразеологизмов с зоонимами в сербском и русском языках) // Зборник Матице српске за славистику. – 2003. – 63. – С. 95–104; **9.** *Кравчук, А.* Омонімія у сфері польсько-української ономастичної фразеології // Матеріали міжнародної славистичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича (1-3 квітня 1998 року): у двох томах. – Т. 1. – Львів, 1998. – С. 357–362; **10.** *Кузнецова И.* Типы устойчивых сравнений с антонимичными компонентами (на материале русского, украинского и сербохорватского языков // ВСПУ. – 1994/3 (16). – С. 109–112; **11.** *Ларин Б.* О народной фразеологии [Електроний ресурс] Режим доступу www.philology.ru/linguistics3/larin-77e.htm; **12.** *Левченко О.* – [Електроний ресурс]. – Режим доступу <http://levchenko.eu/>; **13.** *Менац А.* Hrvatska frazeologija. – Zagreb, 2007; **14.** *Мокиєнко В.* Славянская фразеология. – Москва, 1989. – 207 с.; **15.** *Мокиєнко В.* Українська етнофразеологія у загальнослов'янському висвітленні // Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців / Відп. ред. В. Німчук. – К., 2002. – С. 379–385; **16.** *Мокиєнко В.* Спроба системного етимологічного аналізу українських фразеологізмів // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 26–36; **17.** *Назаренко Л.* Деякі аспекти взаємодії чеської та української фразеологічних компаративних мікросистем у процесі перекладу // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 255–258; **18.** *Неруш Г.* Зіставний аналіз чесько-української анімалістичної фразеології // Зіставне дослідження української, чеської та російської мов: Зб. наук. праць. – К., 1987. – С. 152–175; **19.** *Петровська Л.* Відображення емоційного стану людини у фразеології (на матеріалі фразеологізмів мімічно-жестового походження в українській і болгарській мовах) // Славистика. – 2004. – Кь 8. – С. 324–329; **20.** *Петровська Л.* Мова тіла в українській і сербській фразеології // Українсько-сербський збірник Украс. – 2011. – Вип. 6. – С. 139–163; **21.** *Унук З.* Словацкая и украинская фразеология с компонентом-названием метрологических и денежных единиц автореферат диссертации по филологии. – К., 2000; **22.** *Фекете Е.* Топонимски елементи у српскохрватским фразеолошким секвенцама // Ономатолошки прилози. – 1996. – Бр.12. – С. 23–30; **23.** *Финк Арсовски Ж., Ковачевић Б., Хрњак А.* – *Fink Arsovski Željka, Kovačević Barbara, Hrnjak Anita Bibliografija hrvatske frazeologije popis frazema analiziranih u znanstvenim i stručnim radovima.* – Zagreb, 2010; **24.** *Чамтар Д.* Фразеологија именичких деминутива у руском и српском језику // Зборник Филолошког факултета у Приштини. – 1993. – Кь. 3. – С. 241–258; **25.** *Ястремська З.* Словацка і українська фразеологія з компонентами-назвами шляхових мір // Матеріали міжнародної славистичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича (1–3 квітня 1998 року): у двох томах. – Т. 1. – Львів, 1998.